

ŽAN
CIGLER

PROMENI SVET!

Zašto moramo da srušimo nehumani svetski poredak

Prevela s nemačkog
Irena Mitrović

■ Laguna ■

Naslov originala

Jean Ziegler

ÄNDERE DIE WELT!

Warum wir die kannibalische Weltordnung stürzen müssen

Copyright © 2014 by Jean Ziegler

Copyright © 2015 of the German-language edition by C.

Bertelsmann Verlag, München

a division of Verlagsgruppe Random House GmbH,
München, Germany.

The original edition was published by Éditions du Seuil,
Paris under the title „Retournez les fusils! Choisir son camp“.

Translation copyright © za srpsko izdanje 2017, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Ovu knjigu posvećujem uspomeni na
Žoakima Kamaru Fereiru zvanog Toledo,
Amilkara Kabrala,
Mišela Firka
i Žorža Policera
koji su sopstvenim životom platili svoje ideale,
kao i uspomeni na Kristin Dor-Serfati,
Dalija Belgazmija,
Hansa Valtera Keniga
i Manuela Fernandez-Kuestu.*

SADRŽAJ

Predgovor: Noć u Olindi 11

PRVO POGLAVLJE

Koja je korist od intelektualca? 23

DRUGO POGLAVLJE

Nejednakost među ljudima 44

I Kako nastaje nejednakost? 44

II Nehumani svetski poredak 50

III Kako nastaje klasna svest? 55

Dodatak 61

TREĆE POGLAVLJE

Ideološke stranputice 63

I Šta je „ispravna“, a šta „pogrešna“ ideologija? . . 63

II Kako nastaju i kako se razvijaju
i menjaju ideologije? 72

III	„Prirodni zakoni“	78
IV	Opскурantizam	83

ČETVRTO POGLAVLJE

Nauka i ideologija	89	
I	Zabluda Maksa Vebera	89
II	Galilejeva pobjeda	95
III	Perverzija nauke	98
IV	Čemu služi univerzitet?	102
	Dodatak: Šta nauka može da kaže o umetnosti . . .	107

PETO POGLAVLJE

Lanci u našim glavama	112	
I	Otuđenje	112
II	Homogenizovana svest	121

ŠESTO POGLAVLJE

Država	132	
I	Kako nastaje država?	132
II	Država, oružje moćnika	139
III	Birokrate	146
IV	Državni razlog	148
V	Neostvareni san Karla Marksa	153
	Dodatak	156
VI	Univerzalizacija države	157
VII	Država, nejak bedem za slabe	164

SEDMO POGLAVLJE

Nacija	178
-------------------------	-----

I	Kako je nastala i kako se afirmisala nacija u Evropi?	178
II	Pretnja rasizma	188
III	Neuspela dekolonizacija	193
IV	Podbacivanje elita	202
V	Organizovana ubistva	210
VI	Rasparčavanje kontinenta	215
VII	Pakao Južnog Sudana	220
VIII	Spoljni fašizam	226

OSMO POGLAVLJE

Kako je nastalo i kako se razvijalo društvo?	235
I Zakoni istorije.	235
II Kada i kako je nastalo prvo ljudsko društvo?	250

DEVETO POGLAVLJE

Narodi ćutnje	271
--------------------------------	-----

DESETO POGLAVLJE

Bratstvo noći.	289
---------------------------------	-----

ZAKLJUČAK:

Na kojoj si ti strani?	305
Izjave zahvalnosti	313
O autoru.	315

PREDGOVOR

Noć u Olindi

Da, ja verujem u tihu vlast razuma nad ljudima. Oni mu se ne mogu dugo opirati. Nema čoveka koji može dugo da posmatra kako [...] puštam kamen da padne i pri tome kažem: kamen ne pada. Nema čoveka koji je to u stanju. Iskušenje koje proističe iz dokaza preveliko je. Njemu podleže većina, a vremenom i svi.

Bertolt Breht, *Galilejev život*¹

Sećam se jedne prohladne noći u Olindi – na poluostrvu sa brojnim baroknim crkvama, tavernama, manastirima i slammovima duž obale lagune koja se nalazi severno od Resifea, grada na severoistoku Brazila.

Sedeli smo naspram vrata, za stolom koji se savijao pod teretom flaša portugalskog belog vina i posuda sa *camarões*² i *assado*³ piletinom. Muškarci i žene – stanovnici i vojna lica

¹ Bertolt Breht, „Galilejev život“ u Bertolt Breht, *Četiri komada*, Beograd 1981, treća scena, str. 268–269.

² Garnele. (Prim. prev.)

³ Portugalski specijalitet *Augustos Frango Assado* – pečena piletina sa krompirom, paprikom i maslinovim uljem. (Prim. prev.)

iz Resifea, sveštenici iz Olinde, trgovci iz Paraibe, lokalni baroni sa plantaža šećerne trske na obali, stočari sa severa – svi su oni dolazili i odlazili lupajući vratima svojih limuzina itamarati¹ i pozdravljajući se glasno od stola do stola.

Odjednom se tik uz mene stvorio dečak od nekih devet ili deset godina, koliko je u to vreme imao i moj sin. Imao je iščašen kuk i hramao je. Dotakao mi je ruku. U jednoj šaci je držao običnu zarđalu konzervu sa brazilskim orasima, koje prosjaci u Resifeu prodaju gostima u tavernama. Počasni konzul Švajcarske, vlasnik velikih plantaža šećerne trske u dolini Karibe, koji je predsedavao za našim stolom, dobacio je dečaku nekoliko sentavosa². Kada je primetio moju zbu-njenost, servirao mi je jeftinu floskulu kojom gospodari sa severa tradicionalno „namiruju“³ putnike iz Evrope: „Mali kaboklo⁴ je moj prijatelj. Znae šta, on je baš srećan: zaradi pokoju paru, kupi za to pasulj i malo pirinča kod uličnog prodavca i onda ode da priligne ispod luka nečije kapije. Ne mora svakog dana niti u školu niti na posao. Ah, kada bi svi bili slobodni kao što je on...!“

Nikada neću zaboraviti oči tog malog dečaka. Sa neka-kvim izgovorom sam ustao od stola i pronašao sam ga napolju kako sedi na stenju uz more. Zvao se Žoakim. Nije

¹ Engl.: *itamaraty* – luksuzni modeli limuzina američkog proizvođača *Aero Willys*, koji su se nakon gašenja proizvodnje u SAD i uz nastojanje brazilskih vlasti da pokretanu domaću automobilsku industriju proizvodili u Brazilu od 1960. do 1971. godine. (Prim. prev.)

² Port.: *centavo* – stoti deo brazilskog dolara. (Prim. prev.)

³ Prevod nem. glagola *abspeisen* (nahraniti, davati hranu) u tekstu je stavljen pod navodnike pošto je upotrebljen u prenesenom značenju u smislu rešiti se nekoga davanjem ispraznih obećanja i sl. (Prim. prev.)

⁴ Port.: *caboclo(s)* – oznaka za mestike tj. potomke iz mešovitih brakova između najpre portugalskih, a zatim i drugih evropskih doseljenika i lokalnih Indijanaca. (Prim. prev.)

pokazivao ni ljutnju ni tugu, strah mu je potpuno zavezao grlo. Njegova priča je bila svakidašnja: otac, pečalbar i berač šećerne trske, bolovao je od tuberkuloze i već dve godine nije radio, četvoro mlađe braće i sestara i bolesna majka su već od samog jutra u jednoj od koliba u slamu na suprotnoj strani lagune čekali njegov povratak. Novac koji bi on uveče zaradio prodajom nekoliko oraha bio je čitav prihod porodice.

Žoakimove oči su bile grozničave i mučila ga je glad. Kuvar iz taverne je isturio glavu kroz prozor i ja sam ga zamolio da posluži obrok dečaku na steni. Kada je jelo stiglo, Žoakim je raširio stare novine po kamenju. Drhtavim prstima je na novine praznio jedan tanjir za drugim – pirinač, kokošku, *fejão*¹, *caruru*², salatu i kolač – a zatim je privezao uzicom svoj zamotuljak i nestao u mraku. Iako i sam mučen glađu, odneo je jelo majci, ocu, braći i sestrama.

Vratio sam se u tavernu, ponovo seo za sto i klimao glavom na konzulovo glupavo brbljanje, ukratko, ponovo sam uskočio u svoju ulogu profesora i poslanika (što sam tada bio) koji je na svom proputovanju svratio u Olindu.

Zašto nisam prekinuo to svoje putovanje? Zašto se nisam odvezao u slam? Zašto nisam potražio Žoakima i njegovu porodicu? Mogao sam ujutru da razgovaram sa guvernerom, a u podne sa gradonačelnikom, imao sam prijatelje u Resifeu. Da nisam nastavio put, mogao sam da organizujem neko radno mesto za oca, bolničku postelju za majku i stipendiju za Žoakimovo školovanje. „Izgubio“ bih zbog toga jednu sedmicu ili jedan mesec. No ipak, ja to nisam učinio. Zašto? Zato što sam morao da se držim nekakvog rasporeda,

¹ Pasulj. (Prim. prev.)

² Aruru – brazilsko jelo sa bamijom, crnim lukom, račićima i palmovim uljem. (Prim. prev.)

da ugovaram sastanke, da igram određenu društvenu ulogu, da pišem izveštaje i sprovodim istraživanja.

„Nečista savest je živ neprijatelj“, rekao je Žan-Pol Sartr. Fjodor Dostojevski se čitavog svog života borio protiv ovog „živog neprijatelja“. U njegovom romanu *Braća Karamazovi* (1880) nailazimo na sledeći dijalog:

Ivan Karamazov: „Meni se živi, i ja živim, makar i protiv logike. Neka i ne verujem u poredak stvari ovog sveta, ali dragi su mi lepljivi listići kad u proleće listaju, drago mi je plavetno nebo, mio mi je neki čovek, koga ponekad, veruješ li, i ne znaš zašto voliš, drag ti je neki ljudski podvig, u koji si, možda, već odavno prestao da veruješ, ali ga ipak zbog stare ljubavi poštuješ svim srcem svojim [...]“

Aljoša: „[...] Obavezno tako, da zavole [život] pre logike, kako ti kažeš, obavezno pre logike, i tek tada će i smisao shvatiti. [...] Polovinu svog zadatka, Ivane, ti si već obavio: ti voliš da živiš. Sada treba da se postaraš o drugoj polovini i spasen si.“¹

Poput Ivana Karamazova i ja svojim intelektom odbijam ovaj svetski poredak. Ali, kao i on, i ja sam se već smestio u njemu. Implicitno ga prihvatam kao da je normalan. I reprodukujem ga svojim svakodnevnim delanjem.

Mi smo sami sebe osakatili. Kao i milioni drugih, i ja stalno živim protiv sebe. Činiti ono što se hoće i hteti ono što se čini jeste nešto najteže što postoji. Niko nema ispravnu teoriju za svoju praksu, svi smo mi – u različitoj meri – nepošteni, to jest, mi lažemo, podajemo se iluzijama i obmanama.

¹ Fjodor Mihajlovič Dostojevski, *Braća Karamazovi 1: roman u četiri dela sa epilogom*, Beograd 2015, str. 298–299.

Mi sami kujemo svoje lance, neumorno, sa elanom i revnošću. Mi ispunjavamo svoje društvene uloge, proizvodimo ih, reprodukujemo ih kao u nekim ritualima prizivanja, kao da sloboda, taj neočekivan susret sa drugačijim, krije za nas neke užasne opasnosti. Ali te uloge nas guše, presecajući nam polako dotok vazduha. Duboko u našim glavama imamo lance koji nas sprečavaju da slobodno mislimo, da posmatramo, da hodamo, da sanjamo, da osećamo.

Aljoša je u pravu: čovek živi, obrazuje se i razvija samo uz pomoć drugih ljudi. Tajna međuljudskog odnosa je veća od tajne bića. Da bismo otkrili smisao života nije dovoljno da se samo voli život. Mi ne nalećemo tek tako na smisao kao što u hodu nalećemo na kamen. Smisao nastaje, sklapa se i obznanjuje. On izrasta iz toga što iz slobodnog odnosa sa drugim čovekom dobijam ono što nemam. Stoga je na propast osuđen društveni poredak koji se ne temelji na međusobnim odnosima i na tome da se ljudi dopunjuju, već na konkurenciji, ovladavanju i izrabljivanju.

Otkuda ovo otuđenje? Zašto dobrovoljno potiskujemo to fantastično bogatstvo stvaralačke snage i želja koje poseduje svako od nas? Zašto smo na početku 21. veka mi ljudi sa Zapada, koji smo izvojevali tako veličanstvene privilegije – slobode, prava nasuprot samovolje – mi koji smo pobedili oskudicu, razotkrili tajnu univerzuma, zvezda, atoma, života, i odgodili smrt za nekoliko decenija, zašto smo ipak nesposobni da zbacimo jaram naših uloga, da prihvatimo neočekivani susret u slobodi i ljubavi i da našem životu konačno damo jedan kolektivni smisao?

Moja knjiga pokušava da odgovori na neka od ovih pitanja. Ona sadrži uvide koji nam po mojoj proceni mogu pomoći da razumemo našu situaciju i koji mogu da nam pokažu šta treba da učinimo kako bismo je promenili.

Tokom poslednjih trideset godina svet se veoma promenio.

Zajedno sa slomom sovjetske imperije, u avgustu 1991. godine, nestala je bipolarnost država u svetu. Iz ruševina starog sveta je izronio jedan novi oblik tiranije: tiranija oligarhija globalizovanog finansijskog kapitala.

Glad i nemaština su se vratili u Evropu. Prema podacima UNICEF-a, 2013. godine je u Španiji jedanaest procenata dece mlađe od deset godina bilo pothranjeno. Takozvana „bazična nezaposlenost“¹ obuhvata u dvadeset osam država Evropske unije 30,2 miliona muškaraca, žena i mladih osoba. Naročito je loša situacija kod ljudi mlađih od dvadeset pet godina.

Raspršila su se velika nadanja probuđena antikolonijalnim oslobodilačkim pokretima u prethodnom veku. U Podсахarskoj Africi, Srednjoj Americi i u mnogim azijskim zemljama ove borbe su rezultirale otcepljenim državama bez istinske suverenosti, državama u kojima vladaju korupcija i beda.

Uvod Povelje Ujedinjenih nacija, koja je usvojena 1945. godine, počinje sledećim rečima: „Mi, narodi Ujedinjenih nacija, rešeni da spasemo buduća pokolenja užasa rata koji je dvaput u toku našeg života naneo čovečanstvu neopisive patnje [...]“². Ali ratovi su ponovo tu, isto onoliko strašni kao što su oduvek i bili. Nakon krvavih konflikata u bivšoj Jugoslaviji na Balkanu, u Avganistanu i Iraku, danas ratovi besne u Siriji, Jemenu, istočnom Kongu, na jugu i zapadu Sudana, u Centralnoafričkoj Republici, u Mjanmaru, na Filipinima i u drugim regionima u svetu.

¹ Udeo stalno nezaposlenih u ukupnom broju osoba bez zaposlenja. (Prim. prev.)

² Srpski prevod citiranog mesta iz povelje preuzet je iz: Radoje B. Radulović, *Povelja Ujedinjenih nacija i Opšta deklaracija o pravima čoveka*, Novi Sad 2000, str. 21. (Prim. prev.)

Multietnička, sekularna i multikulturalna nacija je civilizacijska tekovina. Njenu egzistenciju danas ugrožavaju aveti koje se uzdižu poprimajući razna obličja: džihadizam, hrišćanski, jevrejski, hinduistički i budistički fundamentalizam, nasilnički rasizam i sve orijentacije čije se mišljenje protivi tekovinama prosvetiteljstva, svi mogući neprijatelji razuma. U brojnim zapadnim zemljama antidemokratske partije ekstremne desnice na svakim izborima dobijaju glasove birača i truju kolektivnu svest.

Promenili su se odnosi između čoveka i prirode. Pojavila se nova svest o ugroženosti života na Zemlji i o ograničenosti prirodnih resursa. Ali razaranje prirode se i dalje nastavlja.

Svuda se najgrublje gaze ljudska prava, ta suštinska dostignuća koja smo nakon krvoprolića u Drugom svetskom ratu smatrali neospornim. Prava na hranu, stan, radno mesto, zdravlje, na nepovredivost telesnog integriteta i slobodu kretanja i nastanjanja danas se masovno krše na svih pet kontinenata.

Mučenje ljudi je ponovo postalo legitimno. Mučenje se proglašava „nužnim“, pa čak i „neizbežnim“, i to ne samo od strane otpadničkih država, već i dekretom pretposlednjeg predsednika Sjedinjenih Američkih Država.¹

¹ Jednom *executive order* (izvršnom naredbom, prim. prev.) Džordž V. Buš je u junu 2004. godine poništio američki potpis ispod Konvencije Ujedinjenih nacija kojom se zabranjuju mučenje i drugi oblici nehumanog postupanja. Njegovo obrazloženje je glasilo: „Američki predsednik ima ustavno ovlašćenje da sprovede vojnu akciju u svrhu zaštite američkog naroda...“ Na taj način je na zapovest glavnokomandujućeg ukinuta zabrana mučenja prilikom saslušavanja („The prohibition against torture must be construed as inapplicable to interrogation undertaken pursuant to his commander-in-chief-authority“ („Zabrana mučenja se mora smatrati neprimenljivom u slučaju saslušanja sprovedenog prema naredbi vrhovnog komandanta“, prim. prev.))

U 18. veku škotski filozof Edmund Berk je zapisao: „*All that evil needs to triumph is the silence of good men*“ („Sve što je zlu potrebno za trijumf jeste ćutanje dobrog čoveka“).

Čak i ako čitav svet ćuti, odvrća pogled, ne sluša, ostaje pasivan, govori o sudbini, o normalom i neizbežnom toku stvari, „dobar čovek“ mora da postavlja pitanja, da istražuje, da ispituje uzroke i interese koji su u igri kao i odgovornosti, mora da naziva stvari pravim imenom, da ukazuje na krivce, da obelodanjuje ekonomske, političke i društvene računice koje razaraju ljudske živote. On mora da ženama i muškarcima, koji hoće da promene svet, dâ u ruke oružje.

Režis Debre je to sažeo na sledeći način: „Zadatak intelektualca nije da naokolo deli ljubazne izjave, već da kaže kako jeste. On neće da zavodi, već hoće da naoruža.“

Ova knjiga je uređena na sledeći način.

Najpre pokušavam da odgovorim na pitanje: koja je korist od intelektualca? Znanje nije nikada neutralno. Kao i svaka druga nauka, i sociologija je instrument za oslobađanje ili tlačenje. Nakon toga ćemo videti kako nastaju nejednakosti među ljudima. U trećem i četvrtom poglavlju pokušavam da pokažem poreklo i funkciju ideologija, s jedne strane, i nauke s druge strane. Ljudi nisu nikada onakvi kakvi veruju da jesu. Otudjenje svesti se tokom poslednjih trideset godina znatno uvećalo. O tome govori peto poglavlje. U šestom poglavlju je reč o državi, a u sedmom o naciji. Osmo poglavlje se bavi pitanjem: kako je nastalo i kako se razvijalo društvo? Deveto poglavlje je posvećeno narodima koji ne poseduju glas.

Mišljenje je uvek ukorenjeno u tlu već postojeće kulture i intelekta. Stoga ću prikazati koga ja nasleđujem, ko je podsticao i ko još uvek podstiče moje mišljenje. Takođe ću izložiti gde se slažem i gde se ne slažem sa onima koji su mi

prethodili na tom putu, kao i sa onima koji su me pratili i koji me još prate.

Najzad ću objasniti nadu koja prožima čitavu ovu knjigu. Novi subjekat istorije je shvaćen u njegovom nastajanju, a to je novo, svetsko civilno društvo. Ono stupa na scenu kako bi uništilo nehumani svetski poredak. Moja knjiga nije nikakva utopijska knjiga, već poziv za borbu, za podizanje fronta otpora u njegovih hiljadu raznovrsnih formi i za buđenje misterioznog bratstva noći.

Ova knjiga je takođe i intelektualna autobiografija. Više od tri decenije sam bio profesor sociologije na afričkim, brazilskim i francuskim univerzitetima, ali pre svega, i naročito intenzivno, na Univerzitetu u Ženevi. Suprotno od mojih prethodnih knjiga *Novi vladari sveta*, *Imperija sramote*, *Mržnja prema Zapadu* i *Pustićemo ih da umru od gladi*, knjiga *Promeni svet!* sadrži relativno dosta filozofsko-teorijskih elemenata. Ovi elementi su inspirisali i uticali na moj rad tokom dugog niza godina.

Kod Ernsta Bloha nailazimo na paradoksalni apel: „Napred ka našim korenima!“ Autori koji se ovde na mnogim mestima citiraju za brojne čitateljke i čitaoce spadaju u neolit društvenih nauka. Karl Marks, Đerđ Lukač, Maks Horkhajmer, Žan-Pol Sartr – da imenujemo samo neke – osnivači su radikalne kritičke svesti u kapitalizmu. Sva njihova dela su fascinirajuće aktuelna. Bez njih bi bili nerazumljivi mehanizmi otuđenja, stvaranje homogenizovane svesti i akutna pustošenja razornog neoliberalizma. Stoga mi ostajemo njihovi dužnici u smislu narednih reči koje su u međuvremenu postale geslo: Mi smo patuljci na ramenima divova... i zato vidimo dalje nego oni.¹

¹ Metafora koja se pripisuje neoplatoničaru Bernardu iz Šartra (XII vek). (Prim. prev.)

Pitam se koliko je bio koristan moj profesionalni rad. Ova knjiga je pokušaj da se uđe u trag njegovom smislu.

Danas je prvi put u istoriji planete prevladan objektivni manjak materijalnih dobara koja su neophodna za elementarno preživljavanje ljudi.

Karl Marks je 14. marta 1883. godine mirno preminuo u jedinjoj fotelji svog skromnog stana u Londonu. Do svog poslednjeg daha je bio ubeđen da će objektivni manjak – taj prokleti par koji čine gospodar i sluga koji se međusobno bore za kontrolu nad ograničenim dobrima koja su neophodna svim ljudima za podmirivanje njihovih osnovnih potreba – još vekovima pratiti čovečanstvo. Celokupna Marksova teorija o klasnoj borbi, o podeli rada u svetu i o državi kao nadgradnji zasniva se na hipotezi da će i dalje postojati manjak dobara. Marks se međutim prevario. Nakon njegove smrti čovečanstvo je doživelo veličanstveni niz naučnih, tehničkih, elektronskih i industrijskih revolucija koje su na izuzetan i potpuno neočekivan način mnogostruko uvećale potencijal proizvodnih snaga na našoj planeti. Objektivni manjak je bio zaista prevladan.¹

Navešću samo jedan primer: svakodnevno masovno gladovanje koje svake godine odnosi mnogo miliona ljudskih žrtava. Danas se prvi put u istoriji problem ne nalazi u tome što se proizvodi premalo hrane, već što na skandalozan način, usled nedostatka finansijskih sredstava, bezbroj ljudi nema pristup namirnicama kojih na nekom drugom mestu ima i previše.

¹ Up. François Perroux, „Préface pour Œuvres de Karl Marx“, u: *Œuvres de Karl Marx, tome I, L'Économie*, Paris 1965 (Fransoa Peru, „Predgovor za Sabrana dela Karla Marksa“, u: *Sabrana dela Karla Marksa, knjiga I, Ekonomija*, prim. prev.)

Prisetimo se najstarije i najblistavije objave čovekovih prava koja je bila direktno inspirisana Žan-Žakom Rusoom i njegovim *Društvenim ugovorom*: deklaracije koju su američki revolucionari, ujutro 4. jula 1776. godine, usvojili u Filadelfiji. Ova objava ljudskih prava je izneta u vidu uvoda na početku teksta Deklaracije nezavisnosti Sjedinjenih Američkih Država, a sastavili su je Tomas Džeferson i Bendžamin Frenklin. Tu se navodi sledeće:

„Mi smatramo očiglednim istinama da su svi ljudi stvoreni jednaki, da ih je njihov tvorac obdario izvesnim neotuđivim pravima, među kojima su pravo na život, slobodu i traženje sreće. Da bi osigurali ta prava, ljudi ustanovljavaju među sobom vlade koje svoju pravednu vlast izvode iz pristanka onih kojima se vlada. Kada god neki oblik vladavine postane štetan po te ciljeve, pravo je naroda da je promeni ili ukine i ustanovi novu vladu, zasnivajući je na takvim principima i organizujući njenu vlast u obliku u kome mu se čini da će ona najverovatnije osigurati bezbednost i sreću.“¹

Čovekovo pravo na težnju za srećom je 1776. godine bilo isto što i utopija. Raspoloživa dobra na planeti jednostavno nisu bila dovoljna za podmirivanje osnovnih potreba. Nasuprot tome, danas bi ovo pravo moglo postati realnost za sve ljude, gde god i u kome god društvu oni živeli. Da preciziram: ovde govorim o materijalnim potrebama i o materijalnim dobrima za njihovo podmirivanje. Odsustvo nematerijalne sreće – usamljenost, ljubavna patnja, tuga,

¹ (Srpski prevod citiranog mesta u tekstu Deklaracije nezavisnosti SAD je preuzet iz: Dušan Mrđenović, prir., *Temelji moderne demokratije: izbor deklaracija i povelja o ljudskim pravima (1215–1990)*, Beograd 2011, str. 186, prim. prev.) U Deklaraciji prava usvojenoj na konventu u Virdžiniji u vreme američke borbe za nezavisnost se prvi put govori o „pursuit of happiness“ (o pravu na „traženje sreće“).

očajanje – predstavlja posebno poglavlje. Ja, međutim, insistiram upravo na sledećem: materijalna patnja, koja još uvek muči stotine miliona naših savremenika, mogla bi da se ukloni koliko već sutra.

Mi živimo u jednom apsurdnom svetskom poretku. Svako od nas, gde god da se nalazi i kome god društvu da pripada, može mnogo da doprinese borbi protiv ovog poretka i njegovom prevladavanju.

Moja knjiga, naravno, ne pretenduje na to da pruži popis svih aktuelnih borbi protiv otuđenja niti kompletnu listu postojećih analitičkih koncepata. Biće predstavljeno samo ono što je direktno povezano sa mojim naučnim i političkim iskustvom, a time i sa praktičnim i teorijskima borbama za emancipaciju čoveka u kojima sam hteo i u kojima i dalje hoću da učestvujem. U tom pogledu ova knjiga prikazuje jedno iskustvo, ona je računica sa neizbežnim udelom sudbine i subjektivnosti.

Traganje za smislom društva, istorije i života može biti jedino kolektivni poduhvat. Ono se odvija u praktičnim i teorijskim sučeljavanjima i uz pomoć ovih sučeljavanja, u kojima smo mi istovremeno i akteri i tema. Svako od nas, kako autor tako i čitalac, konkretan je proizvod kompleksne dijalektike između posebnog i opšteg. Žudnja za totalitetom i težnja za smislom jesu urođene čoveku. U onoj meri u kojoj će moja knjiga pružiti doprinos tome, ona će istovremeno biti i u mogućnosti da pruži odgovor čitaocu, da preraste u zajednički rad i tako zadobije svoju legitimnost.

PRVO POGLAVLJE

Koja je korist od intelektualca?

Uči i ono najjednostavnije! Za one
Čije je vreme došlo
Nikada nije prekasno!
Nauči azbuku! To nije dovoljno, ali
Nauči je! Nemoj da ti je mrsko!
Počni! Ti moraš sve da znaš!
Ti moraš preuzeti vođstvo.

Uči, čoveče u utočištu!
Uči, čoveče u zatvoru!
Uči, ženo u kuhinji!
Uči, šezdesetogodišnjake!
Ti moraš preuzeti vlast.
Idi u školu, beskućniče!
Naoružaj se znanjem, ti što se smrzavaš!
Gladniče, dograbi knjigu: ona je oružje.
Ti moraš preuzeti vođstvo.

Ne ustručavaj se da pitaš, družo!
Ne dozvoli da te i u šta uvare,

Proveri sam!
Što ne znaš sam,
To i ne znaš.
Proveri račun,
Ti ćeš ga plaćati.
Stavi prst na svaki iznos,
Pitaj: otkud ovaj ovde?
Ti moraš preuzeti vođstvo.

Bertolt Breht, *Pohvala učenju*¹

Godine 1935/36 Žorž Policier je na Radničkom univerzitetu u Parizu držao predavanje pod naslovom *Elementarni principi filozofije*. Godine 1939. Radnički univerzitet je bio ukinut. Policiera, koji je za vreme borbe protiv fašizma bio pripadnik Pokreta otpora i aktivan komunista, ubili su meci nacističkog streljačkog voda. Nakon oslobođenja Francuske, jedan od njegovih nekadašnjih studenata Moris Le Goa objavio je svoje beleške koje je vodio na Policierovim predavanjima.

Policier nije mogao da zamisli institucionalnu raspodelu znanja: njegova predavanja su bila namenjena muškarcima i ženama, svih zanimanja i svih starosnih grupa, koji su svojim mišljenjem i delanjem pružali svedočanstvo o svojoj odlučnosti da promene nepravedno društvo. Zato su Policierova izlaganja morala biti razumljiva za svakoga – jer inače ne bi bila razumljiva ni za koga. Kao što je Moris Le Goa zapisao, predavanje je trebalo da radnicima, kako mladima tako i starima, kako onima koji rade rukama tako i onima koji rade glavom, „dâ metod rasuđivanja koji bi im omogućio da shvate naše doba i poslužio im za rukovođenje u njihovoj

¹ Bertolt Breht, *Izabrane pesme*, Beograd 1979, str. 109/110.

akciji, kako u njihovom svakodnevnom životu tako i na političkom i društvenom polju“.¹

Izlažući u ovoj knjizi elementarne principe jedne radikalno kritičke i opozicione sociologije, želim da na što je moguće delotvorniji način doprinesem razvoju pravde i ljudske svesti o svojoj sopstvenoj moći.

Svako društvo razgovara sa sobom o sebi. Svaki čovek ima razna mišljenja o sebi i o drugima. Kolektivne i individualne predstave, slike koje ljudi stvaraju o sebi i o svom životu, obrazuju društvenu nadgradnju. Materijalni uslovi života, proizvodne snage i njihova oruđa formiraju bazu. Slike i realnost, nadgradnja i baza međusobno se dopunjuju, a istovremeno i protivreče jedne drugima. Upravo ti odnosi formiraju društvo.

Postoji samo jedna nauka, naime ona koja odbija svaku *metasocijalnu argumentaciju*: Alen Turen je bio prvi koji je 1973. godine u svom fundamentalnom delu *Proizvodnja društva*² formulisao najubedljiviju teoretski potkrepljenu kritiku metasocijalnih koncepcija. Metasocijalna argumentacija, onako kako je to definisao Alen Turen, polazi od neke instance izvan društvene realnosti. Uz pomoć tih instanci moćnici ostvaruju pravo da legitimišu značenja, da nameću određene prakse i da propisuju načine ponašanja.

Društva su tokom svoje istorije uvek posezala za metasocijalnim argumentacijama i odgovarajućim instancama. Ove regresije su služile i još uvek služe tome da opravdaju nepromenljive, aistorične „istine“ i da, na kraju, osiguraju dalji opstanak vladajućih odnosa moći.

¹ Žorž Policier, *Elementarni principi filozofije*, predgovor napisao Moris Le Goa, Beograd 1951, str. 5.

² Na francuskom: Alain Touraine, *Production de la société*, Paris 1973. (Prim. prev.)

Sledeća tri primera bi mogla da to pojasne. Dva su preuzeta iz francuske istorije, a treći iz aktuelnih dešavanja u svetu.

Prvi primer: Luj Sveti, čija je vladavina u 13. veku označila vrhunac kapetinškog kraljevstva, legitimisao je svoju vlast uz pomoć formule „Luj, Božijom Milošću Kralj Francuske“. Metasocijalna argumentacija njegove vlasti upućuje na religijsku ideologiju. Kralj je primio vlast od Boga, a crkvena birokratija je posredovala u tome. Prvi francuski miropomazani kralj je bio Pipin Mali. On je prvi put primio miropomazanje od sabora svih biskupa u kraljevstvu koji se okupio u Soasonu 751. godine, a drugi put 754. godine u Sen Deniju iz ruke pape Stefana II. Kao poslednji francuski kralj, Šarl X je bio miropomazan 1825. godine u katedrali u Remsu.

Metasocijalne argumentacije mogu da posluže i za to da opravdaju kompleksnije, specifične političke strategije. To pokazuje sledeći primer:

Sižer, koji je bio opat Sen Denija (samostana nadomak Pariza u kome se nalaze grobovi francuskih kraljeva), savetodavac kraljeva Luja VI i Luja VII kao i kraljevski kancelar, na najbolji način ilustruje značenje svojih titula. Sižer je hteo da obezbedi neoborivu legitimnost za monarhiju u nastajanju, ali i da istovremeno učvrsti sopstvenu moć. To je mogao da postigne jedino tako što je sveca, čije je relikvije opatija posedovala, uzdigao na nivo zaštitnika kraljevstva i najvažnijeg sveca u Francuskoj.¹ Iz tog razloga je Sižer morao da sagradi najraskošniji, najluksuzniji i najimpresivniji mogući hram. Ipak, kako su u to doba svuda vladali beda i glad, ovi rasipnički izdaci su bili uporno i žestoko kritikovani. Sižer je pronašao izlaz iz te situacije: u spisima o upravljanju Sen

¹ Radi se o Svetom Dioniziju, odnosno Deniju na francuskom, koji je bio prvi biskup u Parizu. (Prim. prev.)

Denijem koje je ostavio za sobom¹ – a u kojima je reč o rekonstrukciji crkve, o najvećim mogućim gredama, o skupoćenom dragom kamenju, prekrasnim zlatarskim radovima i raskošnim prozorima – on je samog sebe predstavljao kao instrument u rukama Boga, Svetog Dionizija i drugih svetaca. Zaklinjao se da su mu odluke o izdacima, skupom materijalu i tako dalje bile „diktirane“ u vizijama i posredstvom čuda. Na taj način njegovo postupanje proizilazi iz istorije spasenja koja opravdava sve ove događaje, pruža im metasocijalnu argumentaciju, a time i prikriva realnost.

Danas je najmoćniji, a istovremeno i najopasniji vid metasocijalne argumentacije „naturalizovanje“ ekonomskih činjenica. Oligarhije globalizovanog finansijskog kapitala se pozivaju na „prirodne zakone ekonomije“ kako bi čoveka prognale iz njegove sopstvene istorije, kako bi preventivno slomile svaki zametak otpora, koji bi mogao da mu padne na pamet, i kako bi osigurale svoje profite. „Svetsko tržište“ kao najviša regulativna instanca, ne samo za proizvodnju i razmenu robe već i za ljudske odnose i konflikte, na taj način se uzdiže u rang „nepogrešive nevidljive ruke“. Shodno tome, cilj svake politike treba da bude potpuna liberalizacija svih kretanja kapitala, robe i usluga, podređivanje svih ljudskih delatnosti načelu maksimiranja profita i rentabilnosti, pa stoga i privatizacija svih oblasti javnog sektora. Ova strategija sadrži jedno obećanje: obećanje da će tržišne sile, kada se jednom konačno budu oslobodile javne kontrole i svih teritorijalnih ograničenja, neizbežno proizvesti svetsko blagostanje. Jer onda će kapital u svakom trenutku odlaziti tamo gde može da ostvari maksimalni profit.

¹ Erwin Panofsky, *Gotische Architektur und Scholastik. Zur Analogie von Kunst, Philologie und Theologie im Mittelalter*, Köln 1989 (Ervin Panofski, *Gotička arhitektura i sholastika. O analogiji između umetnosti, filozofije i teologije u srednjem veku*, prim. prev.).

Džejms Volfenson, nekadašnji bankar sa Volstrita, multimilijarder, nadareni pijanista, srdačan i kulturan čovek, do 2005. godine bio je predsednik Svetske banke. Njegov „simvol vere“¹, koji je nebrojeno puta strastveno ponovio na internacionalnim podijumima, može se svesti na sledeći moto: *stateless global governance*². Drugim rečima: samoregulisanje svetskog tržišta, najzad oslobođenog od svakog mešanja država, sindikata, građana i tako dalje, pomalja se na horizontu i predstavlja krajnji cilj istorije.

„Zakoni tržišta“ su jedna metasocijalna argumentacija koja je naročito opasna zato što se poziva na strogi racionalizam. U stvari, ovde se ne radi ni o čemu drugom do o jednom hokus-pokusu koji želi da nas natera da poverujemo kako su naučna strogost i strogost „zakona tržišta“ jedno te isto.

I još nešto treba da se razume: ukopavajući se iza slepih „zakona tržišta“, diktatura globalizovanog finansijskog kapitala nam nameće jedno zatvoreno, kruto viđenje sveta, u kome nema čovekove inicijative niti istorijskog delanja koje izrasta iz subverzivne tradicije onog još uvek neegzistirajućeg, nedovršenog i iz slobode.

Da bih ilustrovaio na šta tačno mislim, navešću jedno svoje sećanje. Neke od mojih knjiga, pre svega *Švajcarska iznad svake sumnje*³ (1976), *Švajcarska pere belje*⁴ (1990) i *Švajcarska, zlato i mrtvi*⁵ (1997) navukle su mržnju švajcarskih bankara. Kako bi me finansijski uništili i naterali da ćutim, pokrenuli su protiv mene devet sudskih procesa. Moj poslanički imunitet je bio ukinut. Zahtevi za nadoknadu

¹ Navodnike uneo prevodilac. (Prim. prev.)

² Engl.: globalno upravljanje bez učešća država. (Prim. prev.)

³ *Eine Schweiz – über jeden Verdacht erhaben.* (Prim. prev.)

⁴ *Die Schweiz wäscht weißer.* (Prim. prev.)

⁵ *Die Schweiz, das Gold und die Toten.* (Prim. prev.)

štete su dostizali ukupnu sumu od više miliona švajcarskih franaka, a pošto sam izgubio sve procese, na kraju sam zaista i bio uništen. Ipak, uprkos mržnji, uprkos svim razlikama u mišljenju, opstalo je nekoliko ličnih kontakata. Jedne večeri sam ušao u poslednji voz iz Berna za Ženevu, koji je bio prilično prazan. Opazio me je jedan privatni bankar, koji je inače strogi kalvinista, zakopčan u svoju porodičnu i društvenu tradiciju kao u ludačku košulju. Pošto se uverio da osim nas nema nikog drugog u vagonu, dao mi je znak. Seo sam preko puta njega. Diskutovali smo o situaciji u Demokratskoj Republici Kongu nakon smrti Lorena Kabile. Nekoliko dana pre toga sam se u hotelu *Predsednik Vilson* u Ženevi susreo sa njegovim sinom i naslednikom Žozefom Kabilom. *Ženevski tribun*¹ je izveštavao o ovom susretu.

Bankar: „Sreo si mladog Kabilu?“

„Da.“

„Kakva je situacija u Kongu?“

„Užasna. U Kinšasi su opet epidemije, vlada glad. Od 2000. godine je umrlo preko dva miliona ljudi. Svuda beda, rat. Država je bankrotirala.“

„Znam. Jedan moj rođak je dole misionar... Preneo mi je situaciju, to je strašno.“

Prelazim u direktan napad: „Mobutu je na švajcarske račune prebacio više od četiri milijarde dolara. Čuo sam da jedan deo plena leži i u tvojoj banci.“

„Ti znaš da na to ne mogu da ti dam nikakav odgovor. Bankarska tajna... Ali, među nama rečeno, Mobutu je bio pravi gad. Brat mi je pričao da su za sadašnju bedu krive prvenstveno pljačke za vreme Mobutua.“

U međuvremenu je voz već uveliko ostavio Romon za sobom. Nad Ženevskim jezerom su se presijavala slabašna

¹ *Tribune de Genève*, dnevni list u Ženevi. (Prim. prev.)

svetla iz Lavoaa. Padala je kiša. Presekao sam razgovor pitanjem: „Dakle, zašto jednostavno ne vratiš novoj vladi ukradeni novac? Veoma dobro znaš da ona ne može sebi da priušti višegodišnja suđenja u Švajcarskoj kako bi povratila novac.“

Moj sagovornik je delovao zamišljeno. Iza vlažnih prozora voza promicala su svetla. Na kraju mi je rekao čvrstim glasom: „Nemoguće! Ne mogu se vršiti nikakve intervencije na tokovima kapitala.“

U trećem poglavlju ćemo se vratiti na ovu sumanutu neoliberalnu ideju.

Jedan inventar „vrednosti“ – koje ne proističu iz iskustva ljudi i ne odražavaju se u njihovoj istoriji, već se pojavljuju kao neoboriva, večna načela – služi za opravdavanje postupaka moćnika. Raskid sa metasocijalnom argumentacijom čini materijalističku, empirijsko-racionalističku suštinu naših nauka. On im vraća njihovu sopstvenu realnost. Ili, kako je Edgar Moren zapisao: „Kriterijum realnosti je utvrđivanje empirijske egzistencije fenomena, što je povezano sa strogim poštovanjem pravila racionalne logike...Kriterijum realnosti, koji nije isto što i osećaj realnosti, dopušta osećaju realnosti da se nastani i da poprimi obličje.“¹

Kao i za svaku nauku, i za sociologiju takođe važi: ili je materijalistička ili uopšte nije nauka. Ona može da prihvati samo empirijsko i racionalno objašnjenje univerzuma (fizičkog univerzuma, društvenog i tako dalje). Drugim rečima: svako društvo samo stvara sebe i ono nema nikakvih drugih referencijalnih veza, nikakvih drugih uporišta svoje legitimnosti, nikakvih drugih vrednosti osim onih koje proizilaze

¹ Edgar Morin, *Le Vif du sujet*, Paris 1969; reizdanje u „Points Essais“, Paris 1982, str. 38 (Edgar Moren, *Suština stvari*; reizdanje u ediciji „Poan ogledi“, prim. prev.).

iz njegove sopstvene prakse. Želim da objasnim i učinim razumljivim upravo ovo samostvaranje društva.

Nakon priznavanja materijalističkih osnova nauke, sledeći korak je raskrinkavanje strategija prikrivanja koje potiču od metasocijalnih argumentacija. Kao što je već rečeno: svako društvo razgovara sa sobom o sebi. Ali i svaki sistem samointerpretacije – svaki kulturološki sistem, svaka ideologija, svaka religija – prikriva, taji, laže, a u isto vreme i razotkriva. Ono što se najviše sakriva je ujedno i ono što je naročito istinito. Ono što se pokazuje mora da se objasni onim što se ne vidi. Rekao sam da sociologija pokušava da shvati kako društvo proizvodi samo sebe. Da još preciznije formulišemo: sociologija mora da raskrinka i iznese na videlo ono što se ne nazire u samoproizvođenju društva. Zadatak je težak jer je namerno sakriveno ono što je tu pritajeno.

Svaki sistem samointerpretacije je prožet i zaposednut klasnim interesima. Svaka ideologija je laž ukoliko tvrdi da iskazuje „činjeničnu istinu“. Stoga je zadatak sociologa da razotkrije istorijske materijalne uslove pod kojima je ova „istina“ proizvedena, kao i da obelodani ekonomske, društvene i političke interese koje ona prikriva i kojima služi. Sociolog takođe analizira simboličke sisteme koji se primenjuju kao instrumenti za sprovođenje „istine“. Kod ovog zadatka on u svakom trenutku mora uzeti u obzir ono što je Bertolt Breht formulisao o ponašanju revolucionara:

On pita nazore:

Kome koristite?

[...]

Tamo gde vlada tlačenje a govore o sudbini,

On će pomenuti imena.¹

¹ Bertolt Breht, „Pohvala revolucionaru“, u: Bertolt Breht, *Izabrane pesme*, Beograd 1979, str. 111.

Rad intelektualca (a time i sociologa) po definiciji je subverzivan. Njegov rad ima za cilj da se realno pojmi neki objekat. Kakva god da je moguća subjektivna namera datog subjekta, realno poimanje nekog objekta je uvek subverzivan postupak, a to znači postupak koji se sukobljava sa vladajućim socijalnim strategijama. Pokazujući kako nastaju društvene strukture, njihovi sistemi samointerpretacije i njihove apodiktičke tvrdnje, sociolog istovremeno osvetljava i strategije pomoću kojih se oni proizvode, kao i vlast koja učestvuje u njihovom nastajanju, ukratko: njihovu neporecivu kontingentnost. Nijedan vlastodržac nije u stanju da to trpi.

Preuzeću od Maksa Horkhajmera sledeći primer: Napoleon je sa vojskom upao u Prusku i širio je u ovoj zemlji republikanske ideale, ljudska prava, ideju narodnog suvereniteta i koncept državljanstva. Godine 1813. francuska vojska je bila potučena u Bici naroda kod Lajpciga. Pruski kralj je ponovo uspostavio autokratsku monarhiju, u Potsdamu je trijumfovala restauracija. Ali kralj je ipak imao jedan problem: morao je da „očisti“¹ Univerzitet u Berlinu i da se, pre svega, pobrine za najvažniju katedru – katedru za filozofiju. Dakle, naredio je da se u svim nemačkim zemljama izda obaveštenje da kralj traži filozofa koji mora biti kadar da istrebi „francusko zmajevo seme“, a to znači republikansko mišljenje i sve one ideje koje su studentima zatrovale um. Kraljevi izaslanici su u Hajdelbergu naišli na oštroumnog i briljantnog Georga Vilhelma Fridriha Hegela, reakcionara do srži, koji je bio ubeđen u monarhističku restauraciju, u autoritarno mišljenje i u Božiju milost, i koji je čvrsto verovao da apsolutistička država mora imati

¹ Glagol *očistiti* je ovde stavljen pod navodnike pošto je upotrebljen u prenesenom značenju. U nemačkom tekstu je upotrebljen glagol *säubern* sa značenjem (o)čistiti, tj. sprovesti čistku. (Prim. prev.)